

1. რა არის ფილოსოფია?

უკანასკნელი ცვლილების თარიღი: 10.12.2022

განსაკუთრებული შეკითხვები. მსოფლმხედველობა

რა ადგილი მიჭირავს ამ სამყაროში? რა არის ჩემი დანიშნულება და მიზანი?

რა არის სიკვდილი? სიცოცხლე? აქვს თუ არა სიცოცხლეს საზრისი?

რა ვალდებულებები მაქვს ჩემს ირგვლივ მყოფი ადამიანების მიმართ? იმ ქვეყნის მიმართ, რომელშიც დავიბადე და გავიზარდე?

ვინ არის ღმერთი? როგორია ის? საერთოდ არსებობს თუ არა ის?

ასეთი სახის შეკითხვები აშკარად განსხვავდება ყოველდღიური, ყოფითი შეკითხვებისგან (მაგალითად, „სად შეიძლება დავლიო ყველაზე კარგი ყავა?“, „როდის წავიდე საყიდლებზე?“ და ა.შ.). მართალია, ხანდახან ყოფით შეკითხვებზე პასუხების გაცემაც საკმაოდ რთულია, თუმცა, ალბათ დამეთანხმებით, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი შეკითხვები **განსაკუთრებული** შეკითხვებია, რომლებზეც პასუხის გაცემა არც თუ ისე ადვილია.

მეორე მხრივ, ეს და სხვა, მსგავსი შეკითხვები, ამავე დროს, **მნიშვნელოვანი** შეკითხვებიცაა. ბევრი ადამიანისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია ამ შეკითხვებზე გარკვეული პასუხის გაცემა. ეს პასუხები, რომლებიც ეხება ადამიანის ადგილს და როლს ამ სამყაროში, მის მიმართებას გარემოსთან და სხვა ადამიანებთან, აყალიბებს იმას, რასაც ჩვენ **მსოფლმხედველობას** ვუწოდებთ. მსოფლმხედველობა არაა ქაოტური, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი დებულებების ერთობლიობა. პირიქით, მსოფლმხედველობა გულისხმობს, რომ ამ მნიშვნელოვანი, განსაკუთრებული შეკითხვების პასუხები ერთმანეთთან შინაგანად უნდა იყოს დაკავშირებული (მაგალითად, ღმერთი არსებობს. ის კეთილია და მას სურს, რომ მეც კეთილი ვიყო. სიკეთე გულისხმობს იმას, რომ არ მივაყენო ზიანი სხვა ადამიანებს. სამყაროში ცხოვრება ნიშნავს იმას, რომ ღმერთის მიერ დადგენილ მცნებებს უნდა დავემორჩილო და ა.შ.). შესაბამისად, მსოფლმხედველობის ცნება გულისხმობს, რომ ჩვენი პასუხები ამ მნიშვნელოვან შეკითხვებზე **მეტ-ნაკლებად მონესრიგებული**, ანუ სისტემატიზებულია.

დოგმატური და კრიტიკული მსოფლმხედველობა

ცივილიზაციების განვითარების ადრეულ პერიოდში გაბატონებული, ანუ დომინანტური მსოფლმხედველობა რელიგიური იყო. **რელიგიური მსოფლმხედველობა** ამა თუ იმ რელიგიის წმინდა წიგნებში თუ გადმოცემებშია მოცემული. ის მორწმუნეებს მზა, უკვე დადგენილ პასუხებს სთავაზობს აღნიშნულ მნიშვნელოვან შეკითხვებზე და მოუწოდებს, რომ დაემორჩილონ მოცემულ რელიგიაში არსებულ წესებს. ჩვენს მიერ წინა აბზაცში მოყვანილი კეთილი ადამიანის მსოფლმხედველობა რელიგიური მსოფლმხედველობის ნიმუშია. რელიგიური მსოფლმხედველობის ნიმუში იქნება, ასევე, ძვ. წ. V საუკუნეში მცხოვრები ბერძენის (მოდით, მას გლავკონი დავარქვათ) მსოფლმხედველობა. გლავკონს სწამს, რომ სამყაროს მართავენ ოლიმპოზე მცხოვრები ღმერთები, რომელთაგან ყველაზე მთავარი ზევსია. მას სჯერა, რომ ადამიანის სული სიკვდილის შემდეგ ჰადესის სამეფოში ხვდება. თუმცა, თუკი იგი ღმერთებს არ განარისხებს და მსხვერპლშენიშვნებს რეგულარულად განახორციელებს, მაშინ დიდია იმის შანსი, რომ იგი საიქიოში დაჯილდოვდება და მარადიულ სატანჯველს თავიდან აიცილებს.

რელიგიური მსოფლმხედველობა **დოგმატური** მსოფლმხედველობაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მოცემული რელიგიის შიგნით არ ჩნდება კითხვები იმის შესახებ, თუ რამდენად სწორია ესა თუ ის რელიგიური გადმოცემა. ქრისტიანი მორწმუნე ეჭვქვეშ არ აყენებს ქრისტეს ღვთაებრიობას და მის მიერ ნაქადაგებ სიტყვებს, ხოლო ისლამის მიმდევარს სწამს, რომ მუჰამედი ერთადერთი ღმერთის, ალაჰის მოციქულია და ცდილობს, ისლამის წმინდა წიგნში – ყურანში – არსებული მითითებები შეასრულოს.

როგორც აღვნიშნეთ, ცივილიზაციათა განვითარების საწყის ეტაპზე რელიგიური მსოფლმხედველობა იყო გაბატონებული. რელიგია იძლეოდა პასუხს ყველა მნიშვნელოვან შეკითხვაზე: იმის შესახებ, თუ როგორ იყო მოწყობილი სამყარო; რა როლი ეკავათ ადამიანებს ამ სამყაროში; რას ნიშნავდა სიკვდილი და სიცოცხლე და ა.შ. რელიგიური მსოფლმხედველობა პოლიტიკურ სფეროშიც აღწევდა: მმართველები თავიანთი ძალაუფლების გასამყარებლად ღმერთებზე მიუთითებდნენ და მათზე დამყარებით ითხოვდნენ მორჩილებას სხვა ადამიანებისგან (გაიხსენეთ ხამურაბის სტელა,¹ სადაც ღმერთი ბაბილონის მეფე **ხამურაბის** (მეფობდა ძვ. წ. 1792-1750 წწ.) კანონებს აძლევს; ასევე, ეგვიპტელ ფარაონთა მტკიცებები მათი ღვთაებრივი ბუნების შესახებ).

¹ სტელა – ვერტიკალურად მდგარი ქვის სვეტი, რომელზედაც არის წარწერა, ან რელიეფური გამოსახულება.

ხამურაბის სტელა (ზედა ნაწილი). აქ ჩანს, თუ როგორ გადასცემს მზის ღმერთი შამაში (მარჯვნივ) კანონებს მეფე ხამურაბის (მარცხნივ). სტელა დაცულია ლუვრის მუზეუმში.

მაგრამ ადამიანები ყოველთვის უპირობოდ როდი იღებენ რელიგიურ მსოფლმხედველობას. ზოგჯერ მათ არ აკმაყოფილებთ ის პასუხები, რომლებსაც რელიგიური მსოფლმხედველობა იძლევა გარკვეულ მნიშვნელოვან საკითხებთან მიმართებაში. ისინი ცდილობენ, განსხვავებულად უპასუხონ ამ მნიშვნელოვან შეკითხვებს. თუკი ისინი ამ პროცესში ლოგიკურ არგუმენტებს იყენებენ, მაშინ ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს ადამიანები ფილოსოფოსობენ.

ფილოსოფია კრიტიკული მსოფლმხედველობაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ რელიგიისგან განსხვავებით, ფილოსოფიაში არ არსებობს დებულება, რომელშიც ეჭვის შეტანა არ შეიძლება. თქვენ წარმოიდგინეთ, თვით ისეთი დებულებაც კი, როგორიცაა, მაგალითად, „მე ვარსებობ და ამ სამყაროს აღვიქვამ“, შესაძლოა, ეჭვქვეშ იქნეს დაყენებული. როგორ? ამ შეკითხვაზე გარკვეული პასუხი შესაძლოა, კინოფილმ „მატრიცაში“ ნახოთ. ☺

დიდი ალბათობით, უძველეს დროში არსებობდნენ ისეთი ადამიანები, რომლებსაც არ აკმაყოფილებდათ რელიგიური მსოფლმხედველობის პასუხები. თუმცა, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი ფილოსოფოსები იყვნენ. ფილოსოფიის განვითარებისთვის საჭირო იყო, რომ რელიგიური ახსნების ნაცვლად გაჩენილიყო ახალი ახსნები, სამყაროს ახალი ინტერპრეტაციები, რომლებიც ლოგიკური არგუმენტებით იქნებოდა გამყარებული. **ფილოსოფია, როგორც კრიტიკული მსოფლმხედველობა, რელიგიის, რელიგიური მსოფლმხედველობის წიაღში ჩნდება.**

განვიხილოთ რელიგიური მსოფლმხედველობის მაგალითი. ბერძენმა პოეტმა **ჰესიოდემ** ძვ. წ. VII საუკუნეში დაწერა პოემა „თეოგონია“ (ეს სიტყვასიტყვით „ღმერთების წარმოშობას“ ნიშნავს), რომელშიც აღწერილია, თუ როგორ გაჩნდნენ ღმერთები. ჰესიოდემ ყვება ოლიმპიელი ღმერთების ისტორიას და იწყებს ქაოსიდან – ბუნდოვანი პირველსაწყისი არსებიდან ან მდგომარეობიდან. ქაოსი ღმერთების მთელი თაობების დასაბამია. ხშირად ღმერთების გაჩენა სქესობრივი აქტივობის შედეგად ხორციელდება, თუმცა ზოგჯერ მათი გაჩენის მიზეზი საერთოდ არაა

მოცემული. ჰესიოდეს მიერ აღწერილი ღმერთები ხშირად სამყაროს ამა თუ იმ ნაწილს უკავშირდებიან, ასე რომ მისი თეოგონია, ასევე, კოსმოგონიაცაა (ანუ, სამყაროს წარმოშობის ისტორია).

ჰესიოდეს სამყარო ღმერთებითაა განმსჭვალული: მათ შეუძლიათ, სამყაროს ნებისმიერ ასპექტში ჩაერიონ (ამინდიდან დაწყებული და დამთავრებული ადამიანთა საქმეებით). ამისგან განსხვავებით, **პირველი ფილოსოფოსები სამყაროს განიხილავდნენ როგორც კოსმოსს – მონესრიგებულ ბუნებრივ სისტემას, – რომლის შემეცნება გონებითაა შესაძლებელი და რომელიც არ ექვემდებარება ზებუნებრივ ჩარევებს.** კოსმოსის ახსნას ისინი „შიგნიდან“, ღმერთებზე და ზებუნებრივ ძალებზე მითითების გარეშე ცდილობდნენ. მაგალითად, ერთ-ერთ ფრაგმენტში ფილოსოფოსი **ქსენოფანე** (დაახლ. ძვ. წ. 560-478 წწ.) აღნიშნავს, რომ ის, ვისაც ქალღმერთ ირის² უწოდებენ, სინამდვილეში ღრუბელია, ოღონდ ფერადი.³

ამრიგად, პირველმა ფილოსოფოსებმა სამყაროს ახსნის საკუთარი მოდელები შეიმუშავეს. ქაოსზე, ურანოსზე, გეაზე, კრონოსზე⁴ და სხვა ზებუნებრივ საწყისებზე მითითების ნაცვლად პირველი ბერძენი ფილოსოფოსები შეეცადნენ, სამყაროს წარმოქმნა განსხვავებულად აეხსნათ. მაგალითად, **თალესი** (ძვ. წ. VI ს.) თვლიდა, რომ ყველაფერი წყლისგან წარმოიშვა, **ანაქსიმენე** (ძვ. წ. VI ს.) პირველსაწყისად ჰაერს მიიჩნევდა, ხოლო **ანაქსიმანდრე** (ძვ. წ. VI ს.) ამტკიცებდა, რომ სამყარო წარმოიშვა იმგვარი განუსაზღვრელისგან, რომელშიც იმთავითვე ყველაფერი იყო მოქცეული (ანაქსიმანდრე მას „აპეირონს“ უწოდებდა). ამრიგად, **პირველი ფილოსოფოსები ცდილობდნენ, სამყარო აეხსნათ თავად ამ სამყაროს საფუძველმდებარე პრინციპებზე მითითებით.**

პირველ ფილოსოფოსთა მსჯელობები, დღეს, შესაძლოა, ძალიან გულუბრყვილოდ და პრიმიტიულად მოგვეჩვენოს. გარწმუნებთ, რომ ასე არაა, თუმცა მოცემულ შემთხვევაში სხვა ასპექტზე მსურს ყურადღების გამახვილება: მთავარია ის, რომ ეს ფილოსოფოსები საკუთარი მსჯელობების **დასაბუთებას** ცდილობდნენ. საკითხის განხილვისას ისინი არ კმაყოფილდებოდნენ მხოლოდ დებულებების ჩამოყალიბებით, მთავარი იყო ამ დებულებების გამყარება სათანადო **არგუმენტებით.** სწორედ ასე ჩაეყარა საფუძველი ფილოსოფიას, როგორც კრიტიკულ მსოფლმხედველობას. ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი **არისტოტელე** (ძვ. წ. 384-322 წწ.) შემდეგნაირად გადმოგვცემს თალესის არგუმენტს:⁵ თალესი მიიჩნევდა, რომ ყველაფრის საფუძველს წყალი წარმოადგენს. არისტოტელეს აზრით, თალესი ამ დასკვნამდე, ალბათ, იმ დაკვირვების საფუძველზე მივიდა, რომ ყველაფერი, რაც კი არსებობს, თავის საკვებს იღებს იმისგან, რაც სველია. ასევე, ბუნებაში ყველაფრის

² **ირისი** – ბერძნულ მითოლოგიაში: ცისარტყელას ქალღმერთი, ღმერთების მაცნე.

³ შტრ. Patricia Curd, “Presocratic Philosophy”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/presocratics/> DK21B32/LM8D9. DK = Diels, H. and W. Kranz, 1974, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, three vols., original edn. 1903; reprint of 6th edn., Berlin: Weidmann; LM = Laks, A., and G. Most, 2016, *Early Greek Philosophy*, 9 volumes, Cambridge MA and London: Harvard University Press (The Loeb Classical Library).

⁴ ქაოსი – ბერძნული მითოლოგიის თანახმად, სამყაროს პირველსაწყისი სიცარიელე, რომელიც საგნების გაჩენამდე არსებობდა. ქაოსს უწოდებდნენ, ასევე, მიწისქვეშეთის უფსკრულსაც. ურანოსი ზეცის განსახიერება იყო, გეა – მიწის, ხოლო კრონოსი ურანოსისა და გეას შვილი იყო.

⁵ თავად თალესის შრომები დღეს არაა შემორჩენილი. მის შესახებ ცნობები მხოლოდ მეორადი წყაროებიდან გვაქვს. ამ მეორადი წყაროების თანახმად, ისიც კი სადავოა, დაწერა თუ არა მაინ რაიმე ნაშრომი საერთოდ.

თელს სველი და ნოტიო ბუნება აქვს.⁶ ამრიგად, როგორც ვხედავთ, თაღისის არგუმენტები ფაქტობრივ დაკვირვებებს ემყარებოდა. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა არა ის, თუ რამდენად სწორია თაღისის ეს შეხედულება, არამედ მისი მსჯელობის ფორმა. თაღისი (და შემდგომი ფილოსოფოსები) საკუთარი პოზიციების დასაბუთებას არგუმენტების მეშვეობით ცდილობენ.

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ფილოსოფია, ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა რელიგიური მსოფლმხედველობის ნიაღში ჩნდება. პირველი ფილოსოფოსები ცდილობდნენ, რელიგიისგან განსხვავებული პასუხები გაეცათ სამყაროს წარმოშობის და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ. ამ კუთხით ფილოსოფია რელიგიის ერთგვარ „კონკურენტად“ შეიძლება განვიხილოთ. პირველი ფილოსოფოსები რელიგიური შეხედულებების კრიტიკას არ ერიდებოდნენ. მაგალითად, ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენები ქსენოფანე აკრიტიკებს **ანთროპომორფიზმს**, ანუ ღმერთებისთვის ადამიანური თვისებების მიწერას. შემორჩენილ ფრაგმენტებში, რომელთა ავტორობა ქსენოფანეს მიეწერება, შემდეგი აზრებია გამოთქმული: „მოკვდავნი ფიქრობენ, რომ ღმერთები მათნაირად იბადებიან და რომ მათ აქვთ მათნაირი ტანსაცმელი, ხმა და სხეული“; „ხარებს, ცხენებსა და ლომებს ხელები რომ ჰქონოდათ და ადამიანებივით შეძლებოდათ ხატვა, მაშინ ისინი ღმერთებს თავიანთი მსგავსი სხეულით გამოსახავდნენ, ცხენები – ცხენის, ხარები – ხარის ფორმით.“⁷ ღმერთების შესახებ ჰომეროსისა და ჰესიოდეს გადმოცემებს ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი **პლატონიც** (ძვ. წ. 429⁸?-347 წწ.) აკრიტიკებდა.⁹ „პლატონს მხედველობაში აქვს ჰომეროსისა და ჰესიოდეს მოთხრობები, ღმერთებს ძალზე ადამიანურ ნაკლოვანებებს რომ მიაწერენ და გვარწმუნებენ: ღმერთებს შორის იყო დიდი ომი, რომ კრონოსმა მამამისს, ურანოსს, სასქესო ორგანო მოკვეთა, თავად კრონოსი კი მისმა ვაჟმა (ზევსმა) ტარტაროსში (ქვესკნელში) ჩააგდო. [...] პლატონის თანახმად, ღვთაებრივი მხოლოდ დადებითად შეიძლება იყოს ასახული. ერთადერთი გზა ღმერთის შესახებ სასაუბროდ მასზე კარგის თქმაა.“¹⁰

თუმცა, ზემოთქმული არ ნიშნავს იმას, რომ ფილოსოფოსები ყოველთვის ემიჯნებიან ან უპირისპირდებიან რელიგიას. არსებობს ისეთი სახის ფილოსოფია, რომელიც ამა თუ იმ რელიგიას ემყარება: ქრისტიანული ფილოსოფია, ისლამური ფილოსოფია, ბუდისტური ფილოსოფია და სხვ. მაგალითად, ქრისტიანი ფილოსოფოსი ცდილობს, ფილოსოფიური პრობლემების ახსნისას ქრისტიანული რელიგიის ტრადიციას დაემყაროს, ისლამური ფილოსოფიის წარმომადგენელი იგივეს აკეთებს ისლამურ რელიგიურ ტრადიციასთან მიმართებით და ა.შ. ეს იმას ნიშნავს, რომ მთელ რიგ შემთხვევებში დოგმატური და კრიტიკული მსოფლმხედველობები ერთმანეთისგან ძალიან მკვეთრად გამიჯნული არ არის. უფრო მეტიც, დასავლური ფილოსოფიის ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში (განსაკუთრებით, შუა საუკუნეებში) ფილოსოფია ხშირად თეოლოგიისადმი¹¹ დაქვემდებარებულად მიიჩნეოდა.

⁶ არისტოტელე, „მეტაფიზიკა“, I წიგნი, 983b19-b28.

⁷ DKB14/LMD12 და DKB16/LMD13.

⁸ მოცემულია დაბადების სავარუდო წელი.

⁹ „სახელმწიფო“, 377a-378d; „კანონები“, 886c-888d.

¹⁰ იხ. ჟ. გრონდენი, „რელიგიის ფილოსოფია“, ფრანგულიდან თარგმნა დ. ლაბუჩიძემ. რედაქტორები: თ. ირემაძე, გ. თავაძე, თბილისი: „ფავორიტი სტილი“, 2018 წ., გვ. 75-76.

¹¹ თეოლოგია (ღვთისმეტყველება) – რელიგიური რწმენის, პრაქტიკისა და გამოცდილების შესწავლა.

რაც შეეხება თავად **სიტყვა „ფილოსოფოსს“**, ის „სიბრძნის მოყვარულს“ აღნიშნავს. მაგალითად, ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი **ჰერაკლიტე** (დაახლოებით ძვ. წ. 540-480 წწ.) აღნიშნავდა, რომ ისინი, ვინც სიბრძნის მოყვარულები, ანუ ფილოსოფოსები არიან, ბევრ საგანში, ბევრ რამეში უნდა ერკვეოდნენ.¹² მართლაც, პირველ ფილოსოფოსთა ინტერესთა სფერო განუზომლად დიდი იყო: ისინი იკვლევდნენ საკითხებს, რომლებიც მოიცავდა თანამედროვე ფიზიკის, ქიმიის, გეოლოგიის, ასტრონომიის, ფსიქოლოგიის, ეთიკის, თეოლოგიის და ა.შ. სფეროებს.

ფილოსოფია და მეცნიერება

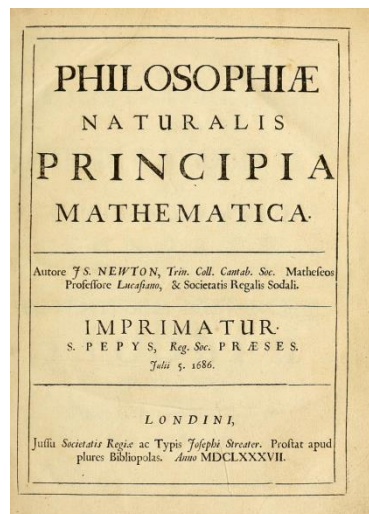
ფილოსოფიამ, როგორც კრიტიკულმა მსოფლმხედველობამ, **მეცნიერულ მსოფლმხედველობასაც** მისცა დასაბამი. პირველი ფილოსოფოსები მეცნიერებაც იყვნენ. მართალია, მეცნიერული (განსაკუთრებით, ასტრონომიული) ცოდნა ძველ ეგვიპტესა და შუამდინარეთში საკმაოდ განვითარებული იყო, თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ ის ცალკე მსოფლმხედველობას არ ქმნიდა და რელიგიასთან იყო დაკავშირებული (უმეტეს შემთხვევაში, ამ ცოდნა ქურუმთა ფენა ფლობდა. ქურუმები კი რელიგიის მსახურები იყვნენ). საბერძნეთში ფილოსოფიის ჩამოყალიბება ახალი, რელიგიური მსოფლმხედველობისგან განსხვავებული მსოფლმხედველობის გაჩენას ნიშნავდა, რომელიც, მართალია, ჯერ კიდევ მჭიდროდ იყო დაკავშირებული რელიგიასთან, თუმცა, უკვე მკვეთრად განსხვავებოდა მისგან. დავინწყით იმით, რომ ფილოსოფოსები არ იყვნენ ქურუმები, რელიგიის ოფიციალური მსახურები. ზოგიერთი მათგანი უფრო ახლოს იდგა რელიგიასთან და რელიგიური ორგანიზაციის დაარსებასაც კი ცდილობდა (ყველაზე ცნობილია **პითაგორა**, რომლის სახელიც აუცილებელად გემახსოვრებათ სკოლიდან. პითაგორა სახელგანთქმული იყო იმით, რომ რელიგიური ორდენი დააარსა, რომლის წევრებიც მკაცრ წესებს ემორჩილებოდნენ), თუმცა, ანტიკური სამყაროს ყველაზე ცნობილი ფილოსოფოსების – **სოკრატეს, პლატონისა და არისტოტელეს** – შესახებ იგივეს ვერ ვიტყვით. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფილოსოფოსები რელიგიურ საკითხებსაც განიხილავდნენ, ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართულები იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში (თავისი აქტიურობის გამო სოკრატე სულაც სიკვდილით დასაჯეს. პლატონმა სიცილიაში იმოგზაურა, რათა თავისი შეხედულებები პოლიტიკურ სფეროში განეხორციელებინა. გარდა ამისა, მან ათენში ფილოსოფიური სკოლა დააარსა. არისტოტელე ალექსანდრე მაკედონელის აღმზრდელი იყო და ათენში მანაც საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა დააარსა).

ამრიგად, ფილოსოფია, ფილოსოფოსობა და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა ძველ საბერძნეთში რელიგიისგან განსხვავებულ ფენომენად (მოვლენად), აზროვნების განსხვავებულ ფორმად ჩამოყალიბდა. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პირველი ფილოსოფოსები მეცნიერებაც იყვნენ. ეს განსაკუთრებით გამოჩნდება, თუკი თვალს შევავლებთ არისტოტელეს მიერ დაწერილი ნაშრომების სათაურებს. აი, არასრული სია: „ზეცის შესახებ“, „მეტეოროლოგია“, „სამყაროს შესახებ“, „სულის შესახებ“, „მეხსიერების შესახებ“, „ძილის შესახებ“, „სიზმრების შესახებ“, „სიცოცხლის ხანგრძლივობისა და სიმოკლის შესახებ“, „ცხოველთა მოძრაობა“,

¹² DK22B35/LM9D40.

„ცხოველთა ისტორია“, „ფერების შესახებ“, „მცენარეთა შესახებ“, „პოლიტიკა“, „ეკონომიკა“, „რიტორიკა“, „პოეტიკა“, „ქარების შესახებ“... როგორც ხედავთ, თემების მრავალფეროვნება საკმაოდ შთამბეჭდავია. აქ უკვე ვხედავთ ფიზიკის, ზოოლოგიის, ბიოლოგიის, გეოგრაფიის, ფსიქოლოგიის და სხვა მეცნიერებების საფუძვლებს. ანტიკური ფილოსოფოსები ცოდნის თითქმის ყველა დარგის შესახებ მსჯელობდნენ და წერდნენ. ერთი სიტყვით, იყო დრო, როდესაც ფილოსოფია გულისხმობდა თითქმის ყველაფერს, რაც ცოდნად ითვლებოდა.

ასეთი ვითარება დიდხანს გაგრძელდა. საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ფილოსოფია წარმოადგენდა იმ საფუძველს, რომელსაც ცოდნის მრავალი დარგი ემყარებოდა. გამოჩენილი ფიზიკოსის, **ისააკ ნიუტონის (1642-1727 წწ.)** მთავარ ნაშრომს, რომელიც პირველად 1687 წელს გამოქვეყნდა და სადაც მან ჩამოაყალიბა თავისი ცნობილი თეორიები მექანიკაში, მათემატიკასა და ასტრონომიაში, „ნატურალური ფილოსოფიის მათემატიკური საფუძვლები“ ეწოდება.

ისააკ ნიუტონის ნაშრომის „ნატურალური ფილოსოფიის მათემატიკური საფუძვლები“ სატიტულო გვერდი

მაგრამ, XVII საუკუნიდან, მეცნიერული ცოდნის სწრაფ ზრდას შედეგად მოჰყვა ის, რომ ცალკეული მეცნიერებები უფრო მეტად ფოკუსირდნენ მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელ ვიწრო სფეროზე. ამ მეცნიერებების წარმომადგენლებისთვის უკვე ნაკლებად იყო საინტერესო ფართო და ყოვლისმომცველი შეკითხვები სამყაროს, ღმერთის, სულის და ა.შ. შესახებ. ასტრონომებმა თავიანთი ყურადღება კოსმოსში არსებულ ციურ სხეულებს მიაპყრეს და „გვერდზე გადადეს“ ღმერთის არსებობა-არარსებობის საკითხი, გეოლოგებმა დედამიწის ფენების კვლევა დაიწყეს და ბიბლიური გადმოცემების ანალიზს თავი დაანებეს, ზოოლოგებმა და ბოტანიკოსებმა სიცოცხლის შესწავლა ფილოსოფიური საკითხების კვლევისგან დამოუკიდებლად განაგრძეს... XIX საუკუნეში კიდევ უფრო მეტმა მეცნიერებამ დატოვა „ფილოსოფიური ბუდე“ და დამოუკიდებელი ცხოვრება დაიწყო. ეს პროცესი XX საუკუნეშიც გაგრძელდა.

ბუნებრივია, ჩნდება შეკითხვა: რა დარჩა ფილოსოფიისგან? ან კიდევ: რა დარჩა ფილოსოფიას? საბედნიეროდ, ფილოსოფიას დარჩა თავისი „ერთგული“ დარგები, რომლებზეც შემდგომ ქვეთავში ვისაუბრებთ. ახლა კი მინდა, ყურადღება გავამახვილო იმაზე, თუ რა მსგავსება და განსხვავება არსებობს ფილოსოფიასა და მეცნიერებას შორის დღეს.

ფილოსოფიის მსგავსად, მეცნიერულ მსოფლმხედველობაშიც არ არსებობს ექვშეუვალი დებულებები; მომდევნო თაობის მეცნიერები კრიტიკულ ჭრილში განიხილავენ წინა თაობის მეცნიერთა შეხედულებებს. უფრო მეტიც, ისინი ერთმანეთსაც კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებენ. თუმცა, ფილოსოფიისგან განსხვავებით, კონკრეტული მეცნიერებები (ასტრონომია, ფიზიკა, ქიმია, ბიოლოგია, გეოგრაფია, გეოლოგია, ისტორია, ეკონომიკა, ფსიქოლოგია, სოციოლოგია და ა.შ.) უფრო მეტად **ემპირიულ**, ანუ ფაქტობრივ მტკიცებულებებზე¹³ არიან ორიენტირებულნი, რომლებიც მათი შესწავლის სფეროში არიან მოქცეული. მაგალითად, ეკონომისტები იკვლევენ ეკონომიკურ პროცესებსა და ფაქტებს და მათ ნაკლებად აინტერესებთ ფსიქოლოგების კვლევები ცნობიერების შესახებ.

რაც შეეხება ფილოსოფიას, ის გაცილებით უფრო თეორიულია და, ამავე დროს, გაცილებით უფრო ზოგადი და ყოვლისმომცველი შეკითხვებითაა დაინტერესებული. ასტრონომები, ფიზიკოსები, ეკონომისტები და სოციოლოგები ფაქტებზე დამყარებით აგებენ საკუთარ თეორიებს, **ფილოსოფოსები კი ცდილობენ, გასცდნენ ცალკეულ ფაქტებს და ისეთ შეკითხვებზე გასცენ პასუხები, რომლებზეც პასუხის გაცემა კონკრეტული მეცნიერებების კომპეტენციაში არ შედის.** მაგალითად, ასტრონომია, ან ფიზიკა ვერ გასცემს პასუხს შეკითხვას: „რა მიზნით არსებობს სამყარო?“ ეს უბრალოდ არ შედის ასტრონომიის/ფიზიკის ამოცანებში. ასევე, ბიოლოგია ვერ უპასუხებს შეკითხვას „რა აზრი აქვს ადამიანის სიცოცხლეს?“, რადგან ეს არ არის ბიოლოგიის ამოცანა. ამ მხრივ ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა უფრო ახლოს დგას რელიგიურ მსოფლმხედველობასთან, რადგან ხშირად ისიც იმავე მნიშვნელოვან შეკითხვებს ეჭიდება, რომლებსაც რელიგიური მსოფლმხედველობა წამოჭრის. თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ფილოსოფიის შიგნით, მის წიაღში ამ შეკითხვებზე პასუხების გაცემის მცდელობა არგუმენტებზე (და არა წმინდა წიგნებზე და გადმოცემებზე) მითითებით ხორციელდება. ამით ფილოსოფია მეცნიერებას უახლოვდება, რადგან მეცნიერებაშიც არგუმენტებია მთავარი... როგორც ხედავთ, წრეზე წავედით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ უკვე ვფილოსოფოსობთ ☺

ამრიგად, მიუხედავად განსხვავებებისა, ფილოსოფია და მეცნიერება მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან. შესაბამისად, არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ არსებობს ისეთი ფილოსოფიური დარგი, რომელსაც **მეცნიერების ფილოსოფია** ეწოდება. მეცნიერების ფილოსოფია ცდილობს, გაარკვიოს, თუ რა როლს ასრულებს მეცნიერება ადამიანის ცხოვრებაში, რა შეიძლება ჩაითვალოს მეცნიერულად და რა ქმნის მეცნიერების საფუძვლებს. ფილოსოფიური კვლევა-ძიება, შესაძლოა, კონკრეტულ (საბუნებისმეტყველო, ან ჰუმანიტარულ) მეცნიერებებსაც დაუკავშირდეს. მაგალითად, არსებობს მათემატიკის, ფიზიკის, ქიმიის, ბიოლოგიის,

¹³ ტერმინი „ემპირიული რეალობა“ სინამდვილეს, რეალობას აღნიშნავს. ეს არის ის სინამდვილე, რომელიც პრაქტიკულ გამოცდილებას ემყარება, რომელსაც შეგვიძლია, ჩვენი შეგრძნებების მეშვეობით დავაკვირდეთ და შევისწავლოთ.

ფსიქოლოგიის, ეკონომიკის, ისტორიის ფილოსოფიები. თქვენ წარმოიდგინეთ, **კომპიუტერულ მეცნიერებათა ფილოსოფიაც** კი არსებობს!¹⁴

რა საკითხებში შეიძლება მოხდეს ფილოსოფიისა და კონკრეტული მეცნიერებების გადაკვეთა? განვიხილოთ შემდეგი მაგალითი: ტექნიკის თანამედროვე განვითარების ფონზე სულ უფრო სერიოზულად სვამენ შემდეგ შეკითხვას: შესაძლებელია თუ არა მოაზროვნე კომპიუტერის შექმნა? ეს შეკითხვა **ფილოსოფიურ** პასუხს მოითხოვს. იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი მეცნიერები შექმნიან ისეთ რობოტს, რომელიც იმოძრაებს, ისაუბრებს და იმოქმედებს ადამიანის მსგავსად, სკეპტიკოსებმა შეიძლება თქვან, რომ ის არ აზროვნებს, რადგან მას ადამიანის სხეულის მსგავსი შემადგენლობა არა აქვს. მაგრამ თუკი დავუშვებთ, რომ სამყაროში სადღაც არსებობს მოაზროვნე სიცოცხლე, ისიც ხომ შეიძლება დავუშვათ, რომ მას არ ექნება ისეთივე ორგანული შემადგენლობა, როგორიც ჩვენ გვაქვს? თუკი ასეა, მაშინ რობოტებს რატომ უნდა ჰქონდეთ მაინცდამაინც ჩვენნაირი აგებულება? თუ ჩვენ იმიტომ ვამბობთ, რომ კომპიუტერი ვერ იაზროვნებს, რადგან მას „სული“ ვერ ექნება? თუ ასეა, მაშინ **რა** არის სული? რატომ არ არის კომპიუტერი სულიერი? რას ნიშნავს სულიერად ყოფნა? ეს ის ფილოსოფიური შეკითხვებია, რომლებზეც პასუხების გაცემას ცდილობენ ფილოსოფოსები, რომლებიც იკვლევენ ცნობიერების, ტექნოლოგიისა და ხელოვნური ინტელექტის პრობლემებს. თუმცა, ეს შეკითხვები მხოლოდ ფილოსოფოსთა „საკუთრება“ არ არის. ხელოვნური ინტელექტის შექმნაზე მომუშავე მეცნიერები, ნეირომეცნიერების წარმომადგენლები და ინჟინრები ხშირად ცდილობენ, ამ რთულ შეკითხვებს პასუხები გასცენ. ასეთ შემთხვევაში ფილოსოფიისა და კონკრეტული მეცნიერებების (მოცემულ შემთხვევაში, კომპიუტერული მეცნიერების, ნეირომეცნიერებისა და რობოტიკის) პრობლემები **საერთო** პრობლემებია, რომელთა უკეთ გააზრება ფილოსოფოსებისა და ამ კონკრეტული მეცნიერებების წარმომადგენელთა **თანამშრომლობითაა** შესაძლებელი (იხ. დავალებებში მეთიუ ნეიგლის შემთხვევა). ხშირად განსხვავებული დისციპლინების წარმომადგენლები კვლევით ჯგუფებში ერთიანდებიან და ცდილობენ, ერთობლივად შეისწავლონ ასეთი რთული პრობლემები. ურთიერთთანამშრომლობის პროცესში ისინი ერთმანეთს უზიარებენ თავიანთ ხედვებს და მიდგომებს. ასეთ მეთოდს, როდესაც ხდება განსხვავებული მეცნიერებების/მიდგომების/პერსპექტივების შეჯერება იმისთვის, რათა შესასწავლი პრობლემა უფრო სიღრმისეულად იქნეს განხილული, **ინტერდისციპლინური მიდგომა** ეწოდება.

¹⁴ მაგალითისთვის იხ. სტატია *The Philosophy of Computer Science* სტენფორდის ფილოსოფიურ ინტერნეტ-ენციკლოპედიაში: <https://plato.stanford.edu/entries/computer-science/>

**ფილოსოფიური შეკითხვები. ფილოსოფიის დარგები.
კონტინენტური და ანალიზური ფილოსოფიური ტრადიციები**

ფილოსოფიური შეკითხვები, შესაძლოა, რამდენიმე ჯგუფში გავაერთიანოთ:¹⁵

- **არსებობასთან ანუ ყოფიერებასთან** დაკავშირებული შეკითხვები – **მეტაფიზიკა ანუ ონტოლოგია**¹⁶ არის ფილოსოფიის დარგი, რომელიც არსებობასთან დაკავშირებულ შეკითხვებს შეისწავლის. მეტაფიზიკის/ონტოლოგიის ძირითადი შეკითხვებია: რა არის არსებობა? როგორია მისი უძირთადესი თვისებები? არსებობს თუ არა ღმერთი? აქვთ თუ არა ადამიანებს თავისუფალი ნება? და ა.შ.
- **ცოდნასთან** დაკავშირებული შეკითხვები – **ეპისტემოლოგია** ანუ ცოდნის თეორია არის ფილოსოფიის დარგი, რომელიც ცოდნასთან დაკავშირებულ პრობლემებს შეისწავლის. ძირითადი ეპისტემოლოგიური შეკითხვებია: როგორია ცოდნის ბუნება? რა კრიტერიუმები აქვს ცოდნას, როგორია მისი წყაროები და საზღვრები? რა არის ჭეშმარიტება? შესაძლებელია თუ არა რაიმეს ცოდნა აბსოლუტური სიცხადითა და უეჭველობით?
- **ღირებულებებთან** დაკავშირებული შეკითხვები – ამ სფეროს განეკუთვნება 1. **მორალის ფილოსოფია, ანუ ეთიკა** – მორალური მსჯელობების ფილოსოფიური შესწავლა; 2. **სოციალური ფილოსოფია** – საზოგადოებისა და მისი ინსტიტუტების¹⁷ ფილოსოფიური ანალიზი; 3. **პოლიტიკური ფილოსოფია** – სახელმწიფოს და მისი ეთიკური ორგანიზაციის (მონყობის) ფილოსოფიური ანალიზი; 4. **ესთეტიკა** – ხელოვნებისა და ხელოვნების შესახებ გამოთქმული მსჯელობების ფილოსოფიური შესწავლა.
- **სწორი დასკვნების გამოტანასთან** დაკავშირებული შეკითხვები – ამ საკითხებს **ლოგიკა** შეისწავლის. ლოგიკას აინტერესებს გამართული აზროვნების კრიტერიუმები და ის წესები, რომლებითაც გამართული მსჯელობა აიგება.

არსებობს ფილოსოფიის დაყოფის სხვა გზებიც. მაგალითად, ბევრ უნივერსიტეტში ისწავლება ისეთი ფილოსოფიური დისციპლინები, როგორებიცაა ენის ფილოსოფია, რელიგიის ფილოსოფია, მეცნიერების ფილოსოფია და სხვ. ასეთ დროს შეისწავლიან მოცემული სფეროს (ჩვენი მაგალითის შემთხვევაში: ენის, რელიგიისა და მეცნიერების) ძირითად საფუძვლებსა და მეთოდებს. მაგალითად, ენის ფილოსოფია შეისწავლის ენის ბუნებას და იმ მიმართებებს, რომლებიც არსებობს ენას, ამ ენაზე მოსაუბრე ადამიანებსა და სამყაროს შორის; რელიგიის ფილოსოფია რომელიმე კონკრეტულ რელიგიას კი არ იკვლევს, არამედ რელიგიის არსების გაანალიზებას ესწრაფვის და ცდილობს, შეისწავლოს რელიგიური ფენომენის მნიშვნელობა ადამიანისთვის. რაც შეეხება მეცნიერების ფილოსოფიას,

¹⁵ შდრ. Brooke Noel Moore, Kenneth Bruder, *Philosophy. The Power of Ideas*, 10th edition, McGraw-Hill, 2019, გვ. 11.

¹⁶ ზოგჯერ ეს სიტყვები სინონიმურად გამოიყენება, ზოგჯერ კი არა. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენ მათ სინონიმებად მივიჩნევთ.

¹⁷ სოციალური ინსტიტუტი – ის, რაც საზოგადოებაში დამკვიდრებულია და ცვლილებების მიუხედავად, გარკვეულ სიმყარეს ინარჩუნებს. ოჯახი, რელიგია, სახელმწიფო, სასამართლო, მისალმება და ა. შ. სოციალური ინსტიტუტების ნიმუშებია.

მის შესახებ წინა ქვეთავში ვისაუბრეთ. აღსანიშნავია, ასევე, **ფემინისტური ფილოსოფია**, რომელიც ფემინიზმის¹⁸ საფუძველზე აღმოცენდა და რომელიც 1970-იანი წლებიდან სულ უფრო და უფრო აქტუალური ხდება.

თანამედროვე ფილოსოფიაში ორ ძირითად მიმართულებას – კონტინენტურ და ანალიზურ ფილოსოფიებს – გამოყოფენ. **კონტინენტური ფილოსოფია** ეწოდება ფილოსოფიურ ტრადიციას, რომელიც ემყარება ისეთი მოაზროვნეების შემოქმედებას, როგორებიცაა გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელი, არტურ შოპენჰაუერი, ფრიდრიხ ნიცშე, მარტინ ჰაიდეგერი, ჟან-პოლ სარტრი, სიმონა დე ბოვუარი, მიშელ ფუკო, ჟაკ დერიდა, ჟან ბოდრიარი და სხვ. კონტინენტური ფილოსოფიის წარმომადგენლები უფრო მეტ ყურადღებას ამახვილებენ ისტორიაზე და ზოგადად, ჰუმანიტარულ მეცნიერებებზე. რაც შეეხება **ანალიზურ ფილოსოფიას**, მის მნიშვნელოვან წარმომადგენლებად შეიძლება ჩაითვალოს გოტლობ ფრეგე, ბერტრან რასელი, ლუდვიგ ვიტგენშტაინი, უილარდ ვან ორმან ქუაინი, ჰილარი პატნემი, ჯონ სერლი, დენიელ დენეტი, ჯონ როულსი და სხვ. ანალიზური ფილოსოფიის წარმომადგენლები უფრო მეტად ორიენტირებულნი არიან ლოგიკის, ენისა და ცნობიერების შესწავლაზე. თუმცა, უნდა გვახსოვდეს რომ კონტინენტური და ანალიზური ფილოსოფიური ტრადიციების ეს დახასიათება ცოტათი გამარტივებულია. ზოგიერთი ფილოსოფოსი (მაგალითად, მარტინ ჰაიდეგერი) კონტინენტური ფილოსოფიისთვის დამახასიათებელი საკითხების გარდა ისეთ პრობლემებსაც იკვლევდა, რომლებსაც, ტრადიციულად, ანალიზურ ფილოსოფიას მიაკუთვნებენ. მიუხედავად იმისა, რომ საზღვრების გავლება ამ ორ ტრადიციას შორის ყველა შემთხვევაში, შესაძლოა, რთული (და არასასურველიც კი) აღმოჩნდეს, მაინც შეიძლება ითქვას, რომ დღეს ეს ორი ფილოსოფიური ტრადიცია ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება როგორც თავისი მეთოდებით, ასევე, იმიტაც, თუ რა საკითხები შეიძლება ჩაითვალოს ფილოსოფიურ პრობლემებად.

ფილოსოფიური „ხელსაწყოები“¹⁹

ფილოსოფია არ წარმოადგენს მხოლოდ შეხედულებების გამოხატვას. საკუთარ პოზიციებს ფილოსოფოსები **არგუმენტებით** ამყარებენ, რომლებიც ნათელყოფენ იმას, თუ რატომ უნდა დავიჯეროთ ის, რასაც ესა თუ ის ფილოსოფოსი ამბობს.

არგუმენტები და კონტრარგუმენტები. როდესაც თქვენი შეხედულების გასამყარებლად საბუთი მოგყავთ, თქვენ მოსაუბრეს არგუმენტს სთავაზობთ. **ლოგიკა** (მოძღვრება სწორი დასკვნების შესახებ) სწავლობს, თუ რამდენად განამტკიცებს მოცემული საბუთი დასკვნას. **არგუმენტების მოყვანა და მათი უარყოფა** (რაც, ასევე, არგუმენტირების ნაირსახეობაა) ყველაზე მნიშვნელოვანი ფილოსოფიური აქტიურობაა.

¹⁸ ფემინიზმი – ინტელექტუალური და პოლიტიკური მოძრაობა, რომელიც ქალთა ჩაგვრის აღმოფხვრას ესწრაფვის.

¹⁹ შდრ. Brooke Noel Moore, Kenneth Bruder, *Philosophy. The Power of Ideas*, გვ. 7 და შმდ.

მაგალითად, თუკი თქვენ ვინმეს ეტყვით, რომ თქვენ გნამთ, რომ ღმერთი არსებობს, ეს არ იქნება ფილოსოფია. ეს უბრალოდ იქნება ინფორმაცია თქვენი რწმენის შესახებ. რომ დაამატოთ, „ღმერთის მწამს, რადგან მართლმადიდებლურ ოჯახში აღვიზარდე“, ეს მაინც ბიოგრაფიული ფაქტი იქნება და არა ფილოსოფიური მსჯელობა. მაგრამ თუკი თქვენ იტყვით, „ღმერთი უნდა არსებობდეს, რადგან სამყარო თავისით ვერ გაჩნდებოდა“, მაშინ თქვენ უკვე მოგყავთ **არგუმენტი** ღმერთის არსებობის შესახებ. ასეთი მსჯელობა უკვე ითვლება ფილოსოფიურ მსჯელობად.

თუმცა, თუკი გსურთ, რომ ფილოსოფიაში კარგად გაიწაფოთ, თქვენ, ასევე, უნდა გაითვალისწინოთ თქვენი არგუმენტების კრიტიკა მოსაუბრის მხრიდან. ასეთი კრიტიკა თქვენი არგუმენტების საპირისპირო არგუმენტების, ანუ **კონტრარგუმენტების** სახით ვლინდება. წარმოიდგინეთ, რომ თქვენს მიერ ზემოთ მოყვანილ არგუმენტს შემდეგი კონტრარგუმენტი დაუპირისპირეს: „კი მაგრამ, თუკი ღმერთი შეიძლება იყოს საკუთარი თავის მიზეზი, რატომ არ შეიძლება, რომ სამყაროც იყოს საკუთარი თავის მიზეზი?“ ასეთ შემთხვევაში თქვენ მოგინევთ, **დაიცვათ** თქვენი დებულება, რომლის თანახმად, სამყარო არ შეიძლება იყოს საკუთარი თავის მიზეზი. კარგი ფილოსოფოსი ისაა, ვინც არ არღვევს ლოგიკის კანონებს, არგუმენტებით იცავს საკუთარ დებულებებს და ვინც წინასწარ განჭვრეტს და უარყოფს საპირისპირო მხარის კონტრარგუმენტებს.

სოკრატული მეთოდი. საუკუნეთა განმავლობაში ფილოსოფოსებმა დიდი ძალისხმევა გასწიეს იმისათვის, რათა უკეთ გაეაზრებინათ რამდენიმე მნიშვნელოვანი ცნება: ჭეშმარიტება, მშვენიერება, ცოდნა, სამართლიანობა და სხვ. ერთ-ერთმა ყველაზე ცნობილმა ფილოსოფოსმა – სოკრატემ (დაახლ. ძვ. წ. 470-399 წწ.) ამისთვის საგანგებო მეთოდიც შეიმუშავა, რომელსაც დღეს სოკრატული მეთოდი ეწოდება. წარმოიდგინეთ სიტუაცია, სადაც თქვენ სოკრატეს **ცოდნის** შესახებ ესაუბრებით:

თქვენ: შენ მეკითხები, თუ რა არის ცოდნა? მე ვფიქრობ, რომ ცოდნა არის ის, როდესაც რაღაცის ძალიან ძლიერ გნამს.

სოკრატე: მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ იმ ბავშვებმა, რომლებსაც ძალიან სწამთ ზღაპრების, იციან, რომ ისინი ზღაპრებია.

თქვენ: კარგი შენიშვნაა. მაშინ ცოდნა მხოლოდ ის კი არაა, რომ რაიმე ძალიან გჯეროდეს, არამედ ეს რაღაც, ამავე დროს, ჭეშმარიტიც უნდა იყოს.

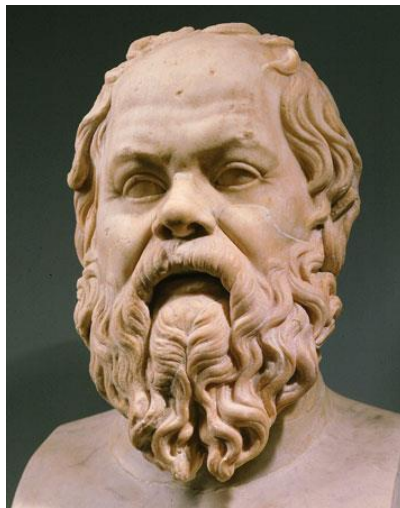
სოკრატე: ეს მაინც არ უნდა იყოს სწორი. მაშინ გამოდის, რომ ჩვეულებრივი წინათგრძნობაც ცოდნაა, თუკი მისი ღრმად გვწამს და თუ ის მართალი გამოდგება.

თქვენ: ჰმ, ისევ სწორი ხარ. გამოდის, რომ იმისთვის, რათა რაიმე იცოდეს, ძლიერ უნდა გჯეროდეს მისი, ის ჭეშმარიტი უნდა იყოს და ის **არ უნდა იყოს** მხოლოდ წინათგრძნობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ცოდნა კარგ მტკიცებულებასა და საფუძვლიან მსჯელობას უნდა ემყარებოდეს...

აზრთა გაცვლა-გამოცვლა თქვენსა და სოკრატეს შორის ამ წარმოსახვით მაგალითში იქამდე გაგრძელდება, ვიდრე თქვენ სოკრატეს არ შესთავაზებთ ცოდნის ისეთ განსაზღვრებას, რომელზეც იგი არ შემოგედავებათ.

ჩანართი 1. სოკრატე (ძვ. წ. 469-399 წწ.)

სოკრატეს ფიგურა დღემდე გამოცანად რჩება თანამედროვეებისთვის. მას არც ერთი ნაშრომი არ დაუწერია, თუმცა იგი დასავლური ფილოსოფიის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან წარმომადგენლად ითვლება. მის შესახებ არსებული წყაროები²⁰ გადმოგვცემენ, რომ იგი ძალიან უცნაური ადამიანი იყო: იგი ფეხშიშველი დადიოდა და სპარტანულ ყაიდაზე, გრძელი თმა ჰქონდა მოშვებული (მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ ათენი და სპარტა ერთმანეთს ებრძოდნენ). მის მთავარ საქმიანობას სხვებთან, – ასაკოვნებთან და ახალგაზრდებთან, მდიდრებთან და ღარიბებთან, მამაკაცებთან და ქალებთან, მონებთან და თავისუფალ ადამიანებთან, – საუბარი წარმოადგენდა. მართალია, ახალგაზრდები მას „მასწავლებლად“ მოიხსენებდნენ, თუმცა სოკრატე ამ „ტიტულს“ ეწინააღმდეგებოდა. მართლაც, ტრადიციული მასწავლებლებისგან განსხვავებით, სოკრატე უბრალოდ ინფორმაციას კი არ გადასცემდა თავის თანამოსაუბრეებს, არამედ ეხმარებოდა მათ, **თავად** ეაზროვნათ, ემსჯელათ და ასე გაეგოთ, თუ რა იყო ნამდვილი, ჭეშმარიტი, სამართლიანი, კეთილი, მშვენიერი და ა.შ. სოკრატემ სახელი გაითქვა საუბრის მანერით: იგი ხშირად აბნევდა თანამოსაუბრეებს და აჩვენებდა მათ, რომ ის, რაც მათ მანამდე ცოდნა ეგონათ, სინამდვილეში არ იყო ცოდნა. ამის შემდეგ სოკრატეს ისე მიჰყავდა საუბარი, რომ თანამოსაუბრეს გადაელახა თავისი უწინდელი შეხედულება და ახალ, უფრო ნამდვილ ცოდნამდე ამაღლებულიყო.²¹

სოკრატე, ძვ. წ. IV ს-ის ბერძნული ქანდაკების რომაული ასლი.
კაპიტოლიუმის მუზეუმები, რომი.

²⁰ სოკრატეს ცხოვრების შესახებ ძირითად ინფორმაციას გვანვდიან მისი მოწაფეების – პლატონისა და ქსენოფონტის თხზულებები.

²¹ შდრ. Nails, Debra, "Socrates", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/socrates/>

სოკრატეს უცნაურობა იმაშიც ვლინდებოდა, რომ მისი განცხადებით, მას გააჩნდა შინაგანი ხმა (ბერძნულად „დაიმონიონ“), რომელიც მას გარკვეული ქმედებების განხორციელებას უკრძალავდა. რა თქმა უნდა, ეს გარემოება თანამოქალაქეების თვალში მას კიდევ უფრო მეტად საეჭვო ფიგურად წარმოაჩენდა.

სოკრატეს სიცოცხლის უკანასკნელი წლები ათენისთვის მშფოთვარე პოლიტიკურ პერიოდს დაემთხვა: ათენი დამარცხდა სპარტასთან ომში, ქალაქის შიგნით ერთმანეთს სამკედრო-სასიცოცხლოდ დაუპირისპირდნენ ოლიგარქიისა²² და დემოკრატიის მომხრეები. სპარტანელთა ჩარევის შედეგად ძვ. წ. 404 წელს ათენში ე.წ. „ოცდაათა ტირანია“ დამყარდა, რომლის დროსაც უზენაეს ძალაუფლებას სპარტანელთა მიერ დანიშნული ოცდაათი მმართველი ფლობდა. „ოცდაათა“ მმართველობა საკმაოდ სისხლიანი, თუმცა ხანმოკლე აღმოჩნდა. ძვ. წ. 403 წელს ოცდაათა ტირანია დაამხეს და ათენში დემოკრატია აღდგა, თუმცა ქალაქში სიტუაცია მაინც დაძაბული რჩებოდა. სწორედ ამ პერიოდში ახალგაზრდა პოეტმა მელეტუსმა სოკრატე ღმერთების უპატივცემულობაში დაადანაშაულა. სოკრატეს წინააღმდეგ ბრალდებით გამოვიდა, ასევე, ანიტუსიც, დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. სასამართლომ (რომელიც, მკვლევართა აზრით, 501 წევრისგან შედგებოდა) სოკრატე დამნაშავედ ცნო და მას სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა: სოკრატეს საწამლავით სავსე ფიალა უნდა დაეღია. მიუხედავად იმისა, რომ მეგობრებმა სოკრატეს ათენიდან გაქცევა ურჩიეს (როგორც ჩანს, ასეთი შესაძლებლობა არსებობდა), სოკრატემ გადაწყვიტა, განაჩენს დამორჩილებოდა. იგი თვლიდა, რომ ქალაქიდან გაქცევა საკუთარი ბრალეულობის აღიარება იქნებოდა. ძვ. წ. 399 წელს ციხის საკანში მყოფმა, მეგობრებითა და მონაფეებით გარშემორტყმულმა სოკრატემ სულის უკვდავებაზე საუბრის შემდეგ მისთვის მოტანილი საწამლავი დალია.

²² მმართველობის სახე, რომლის დროსაც ძალაუფლებას ფლობს მცირე ჯგუფი.

ჟაკ-ლუი დავიდი, „სოკრატეს სიკვდილი“ (1787 წ.). მეტროპოლიტენის მუზეუმი, ნიუ-იორკი

ამრიგად, სოკრატეს მიერ შემუშავებული მეთოდი გულისხმობს განსაზღვრების ჩამოყალიბებას, მის უარყოფას საპირისპირო მაგალითის მეშვეობით; შემდეგ, ამ მაგალითის საფუძველზე პირველი განსაზღვრების ხელახლა ჩამოყალიბებას შეცვლილი სახით; ახალი განსაზღვრების კვლავ უარყოფას და ა. შ. რა თქმა უნდა, ამ მეთოდის განხორციელება შეუძლია ერთ ადამიანსაც, თუკი მსგავსი წესით იფიქრებს. აღნიშნულ მეთოდს შეუძლია, დაგვეხმაროს **ცნებების** უკეთ გააზრებაში. თუმცა, ის, ასევე, წარმატებით შეიძლება იქნეს გამოყენებული არგუმენტების ან პოზიციების გასამყარებლად.

ჩანართი 2. რა არის ცნება?

პირველ რიგში, ერთმანეთისგან უნდა განვასხვაოთ „ცნება“ და „მცნება“, რომლებსაც ხშირად ერთმანეთში ურევინ ხოლმე. **მცნება** არის ზნეობრივი, დამრიგებლური შინაარსის მქონე წინადადება, რომელიც რაღაცის გაკეთებისკენ მოგვიწოდებს, ან ჩვენგან მოითხოვს, რომ რაღაც არ გავაკეთოთ. ბიბლიური გადმოცემის თანახმად, მოსემ ათი მცნება ღმერთისგან სინას მთაზე (ეგვიპტე) მიიღო. აღნიშნული მცნებები შეიცავდა ღმერთის მოთხოვნებს ებრაელი ხალხის მიმართ. მაგალითად, მეხუთე მცნება მოითხოვდა მშობლების პატივისცემას, მეექვსე მცნება კრძალავდა ადამიანის მკვლელობას და ა.შ.

რაც შეეხება **ცნებას**, ის სიტყვის მნიშვნელობას გულისხმობს. როდესაც აზროვნებაში რაიმეს წარმოვიდგენთ (მაგალითად, ფორთოხალს), მაშინ ჩვენ წარმოვიდგენთ მრგვალი ფორმის ფორთოხლისფერ ობიექტს. შესაძლოა, ჩვენ ფორთოხლის ნაჭრები წარმოვიდგინოთ და ამ დროს ჩვენს ცნობიერებაში ჩნდება ფორთოხლის ნაჭრების ხატი. თუკი ფორთოხალი ძალიან გვიყვარს, ასეთ შემთხვევაში, შესაძლოა, მისი გემოც კი „წარმოვიდგინოთ“. ამრიგად, როდესაც ფორთოხალზე, ფორთოხლის ცნებაზე ვფიქრობთ, ჩვენ მოვიაზრებთ იმ თვისებებს, რაც ფორთოხალს უკავშირდება: კონკრეტული ფორმა (ამ შემთხვევაში, მრგვალი), ფერი, გემო და ა.შ. ასე რომ, ცნება გულისხმობს საგნის, ან საგანთა ჯგუფის საერთო ნიშან-თვისებებს, რითაც ეს საგანი (საგანთა ჯგუფი) სხვა საგნებისგან განსხვავდება. როდესაც მე ვფიქრობ ფორთოხლის შესახებ, მე, შეიძლება კონკრეტულ ფორთოხალზე კი არ ვფიქრობდე (რომელიც ჩემს მაცივარში დევს), არამედ ზოგადად ფორთოხალზე. ამავე დროს, მე ფორთოხალს ადვილად განვასხვავებ ბანანისგან, რადგან ის ნიშან-თვისებები, რომელიც ფორთოხალს უკავშირდება, ანუ ფორთოხლის ცნება, განსხვავდება ბანანის ნიშან-თვისებებისგან (ანუ ბანანის ცნებისგან), რადგან ბანანს განსხვავებული ფორმა, ფერი და გემო აქვს.

ცნებები ფილოსოფიაში დიდ როლს ასრულებენ. ყოველ ცნებას თავისი **შინაარსი** აქვს. მაგალითად, ფორთოხლის ცნების შინაარსი გულისხმობს ყველა იმ ნიშან-თვისებას, რომელიც ფორთოხალს უკავშირდება (მისი ფორმა, ფერი, გემო და ა.შ.), რომლის გარეშეც, ასე ვთქვათ, ფორთოხალი ფორთოხალი ვერ იქნება. ცნება, შესაძლოა, უფრო აბსტრაქტული (ზოგადი) იყოს. მაგალითად, მოვალეობის ცნების შინაარსში იგულისხმება ყველაფერი ის, რასაც ჩვენ მოვალეობაში გავიაზრებთ (ის, რომ უნდა გააკეთო რაღაც (ან თავი შეიკავო რაღაცის გაკეთებისგან), მიუხედავად იმისა, გინდა თუ არა ეს; რომ არსებობს რაღაც, რასაც ვერ უგულვებელყოფ; რომ ეს რაღაც გარკვეულ ზეგავლენას ახდენს შენზე და ა.შ.). მოვალეობაც არსებობს და არსებობს ფორთოხალიც. მაგრამ, ფორთოხლისგან განსხვავებით, მოვალეობას ნაჭრებად ვერ დაჭრი და თეფშზე ვერ დააწყობ. ფორთოხლის ცნების შემთხვევაში ჩვენ ადვილად წარმოვიდგინეთ მისი შინაარსი (ფორმა, ფერი, გემო და ა.შ.), მაგრამ როდესაც მოვალეობის ცნებაზე დავფიქრდით, უცბად აღმოვაჩინეთ, რომ აქ უფრო ზოგადი ხასიათის მსჯელობა გვინევს. მართალია, იმაზე ფიქრისას, თუ რას მოიცავს მოვალეობის ცნება, ჩვენ შეიძლება კონკრეტულ მაგალითებზეც ვიფიქროთ (მაგალითად, რა სახის მოვალეობები მაქვს მე როგორც ოჯახის წევრს, როგორც მეგობარს, თანამშრომელს და ა.შ.), თუმცა, მოვალეობის ცნების განსაზღვრებისთვის, მის განსამარტად განზოგადებების გაკეთება მოგვინევს. როდესაც მოვალეობის ცნებას, მის შინაარსს განვმარტავთ, ჩვენ უნდა ვთქვათ, თუ რას გულისხმობს ეს ცნება ზოგადად. გაიხსენეთ გეომეტრიის გაკვეთილები: როდესაც ჩვენ განვმარტავთ იმას, თუ რა არის სამკუთხედი, პირამიდა, ან ცილინდრი, ჩვენ, მართალია, **კონკრეტულ** სამკუთხედს, პირამიდას ან ცილინდრს ვუყურებთ, თუმცა ჩვენი განმარტება ამ კონკრეტულ სამკუთხედს, პირამიდას ან ცილინდრს კი არ ეხება, არამედ იმას, თუ როგორია **ზოგადად ნებისმიერი** სამკუთხედი, პირამიდა თუ ცილინდრი.

ფილოსოფიური ცნებები ხშირად რთული და აბსტრაქტული ცნებებია და მათ შესახებ ფილოსოფოსები ხშირად კამათობენ. ზემოთ ჩვენს მიერ სამკუთხედის, პირამიდის

და ცილინდრის ფიგურების განსაზღვრისას და მათი ცნებების შინაარსის გადმოცემისას (ანუ მათთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებების ჩამოთვლისას), ალბათ, ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ დაგვიწყონ კამათი იმის შესახებ, თუ რა არის სამკუთხედი, პირამიდა, ან ცილინდრი. ამისგან განსხვავებით, ფილოსოფიაში ცნებების შესახებ ცხარე კამათი მიმდინარეობს. მაგალითად, განვიხილოთ სამართლიანობის ცნება. პლატონის სახელგანთქმული (და საკმაოდ მოზრდილი) დიალოგი „სახელმწიფო“ ამ ცნების შინაარსის გარკვევას ისახავს მიზნად. დიალოგის ერთ-ერთი პერსონაჟი თრაზიმახე ამტკიცებს, რომ სამართლიანობა არის ის, რაც ძლიერისთვისაა ხელსაყრელი. თუმცა, მას არ ეთანხმება პლატონის დიალოგების მთავარი ფიგურა – სოკრატე (ამ დიალოგის შესახებ უფრო დანვრილებით 3-ე თემაში ვისაუბრებთ). სამართლიანობის ცნების შესახებ ფილოსოფოსები დღემდე კამათობენ.

მაგრამ თუკი ფილოსოფოსები დღემდე კამათობენ ძირითადი ცნებების შესახებ, ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ფილოსოფია ვერ ვითარდება? როგორ შეიძლება, რომ ასეთი ძირითადი ცნებების შესახებ საერთო აზრი არ არსებობდეს? ხომ არ მიუთითებს ეს ფილოსოფიის სისუსტეზე?

რა თქმა უნდა, ფილოსოფიის სისუსტის შესახებ ასეთ განაჩენს ვერ დავეთანხმები. მაშინ არც ამ სახელმძღვანელოს შევადგენდი ☺ ის ფაქტი, რომ ფილოსოფოსები დღემდე კამათობენ ისეთი ცნებების შესახებ, როგორებიცაა სამართლიანობა, ვალდებულება, ზნეობა, სახელმწიფო და ა.შ., სულაც არ მიუთითებს იმაზე, რომ ფილოსოფია არ ვითარდება. პირიქით, ეს ფილოსოფიის განვითარების დამადასტურებელია. საუკუნეები გადის და ადამიანთა საზოგადოებები იცვლება. ჩვენ დღეს განსხვავებული წარმოდგენები გვაქვს სამყაროზე და მოვლენებზე, ვიდრე 2300 წლის წინ. მაგალითად, დღეს რთულად ნახავთ ჩვენს საზოგადოებაში ადამიანს, რომელიც საჯაროდ დაიწყებს იმის მტკიცებას, რომ მონობა მისთვის მისაღებია. შეიცვალა არა მხოლოდ ჩვენი წარმოდგენებიც, არამედ იმ სახელმწიფოს ფორმებიც, რომელშიც ადამიანები ცხოვრობენ. გლობალიზაცია, ციფრული და კოსმოსური ტექნოლოგიები, ახალი აღმოჩენები და ახალი საფრთხეები ადამიანებს განსხვავებულად აზროვნებისკენ უბიძგებს. რა თქმა უნდა, ადამიანებს ისევ უყვართ, ისევ სძულთ, ისინი ისევ ომობენ და მშვიდობისკენ ისწრაფვიან, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი ძირითად პრობლემებს ერთნაირად უყურებენ. ისტორიული მოვლენები გავლენას ახდენს ადამიანებზე და ისინი ამ პრობლემებს საკუთარი გამოცდილების ქრილში აღიქვამენ (მაგალითად, ევროპულ ფილოსოფიაზე ორმა მსოფლიო ომმა დიდი ზეგავლენა მოახდინა). საზოგადოების განვითარებასთან ერთად იცვლება ფილოსოფიური თეორიებიც. ჩნდება ახალი პრობლემები (ზოგიც დავიწყებას ეძლევა) და მათი გადაწყვეტის ახლებური ხედვები.

სააზროვნო ექსპერიმენტი. სააზროვნო ექსპერიმენტის დროს ხდება გარკვეული სიტუაციის წარმოდგენა იმისთვის, რათა უკეთ გავიაზროთ მოცემული საკითხი თუ პრობლემა. ფილოსოფიაში სააზროვნო ექსპერიმენტი ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ საშუალებას წარმოადგენს. ფილოსოფოსთა მიერ მოყვანილი ზოგიერთი სააზროვნო ექსპერიმენტი თავიდან შეიძლება ცოტათი

უცნაურად და შეუსაბამოდ მოგვეჩვენოს, მაგრამ კარგი სააზროვნო ექსპერიმენტების შემთხვევაში ეს ასე არ არის. მაგალითად, იმის გასარკვევად, არის თუ არა შესაძლებელი წარსულში მოგზაურობა, ფილოსოფოსმა შეიძლება გვთხოვოს, წარმოვიდგინოთ, რომ ვიღაც ადამიანი ჯდება დროის მანქანაში და მოგზაურობს წარსულის ისეთ მონაკვეთში, როდესაც იგი ჯერ არ დაბადებულა. წარმოვიდგინოთ ისიც, რომ ამ მოგზაურობის დროს მან შემთხვევით მოკლა თავისი ბაბუა (იხ. ვიდეო „ბაბუის პარადოქსი“ – ინფორმაცია იხ. თემის ბოლოს, განყოფილებაში „შეკითხვები და დავალებები“). აღნიშნული სააზროვნო ექსპერიმენტი გვიჩვენებს, რომ ერთი მხრივ, ეს ადამიანი არსებობდა მაშინ, როდესაც იგი დროის მანქანაში ჩაჯდა, მაგრამ მეორე მხრივ, რადგან მან წარსულში შემთხვევით თავისი ბაბუა მოკლა, იგი არ უნდა გაჩენილიყო და შესაბამისად, არც უნდა არსებობდეს! შესაბამისად, მოცემული სააზროვნო ექსპერიმენტი გვიჩვენებს, რომ წარსულში მოგზაურობას ლოგიკურ წინააღმდეგობებთან მივყავართ. ამის საფუძველზე ამ სააზროვნო ექსპერიმენტის ავტორი ფილოსოფოსი გვეტყვის, რომ წარსულში მოგზაურობა შეუძლებელია.

აბსურდამდე დაყვანა (Reductio ad Absurdum). ფილოსოფოსები ხშირად ცდილობენ თავიანთი პოზიციის განმტკიცებას აბსურდამდე დაყვანის მეთოდის მეშვეობით. ამ მეთოდის საშუალებით ისინი აჩვენებენ, რომ მათი დებულების საპირისპირო დებულებას აბსურდამდე მივყავართ. სააზროვნო ექსპერიმენტი წარსულში მოგზაურობის შესახებ ამ მეთოდის გამოყენების მაგალითია: თავდაპირველად ჩვენ დავუშვით, რომ წარსულში მოგზაურობა შესაძლებელია. მაგრამ მსჯელობის შედეგად ჩვენ ვაჩვენებთ, რომ ეს დაშვება წარმოშობს აბსურდულ სიტუაციას: ადამიანმა შეიძლება იმოგზაუროს წარსულში და შემთხვევით მოკლას ბაბუა (იხ. ქვემოთ დავალება 2). ასეთ შემთხვევაში, ერთსა და იმავე დროს, ეს ადამიანი არსებობს (მან ხომ წარსულში იმოგზაურა) და არც არსებობს (მან ხომ შემთხვევით მოკლა თავისი ბაბუა და ე.ი. არც გაჩენილა). მაგრამ შეუძლებელია, რომ ადამიანი არსებობდეს და ამავე დროს არც არსებობდეს. ეს აბსურდია. ე.ი. ჩვენმა დაშვებამ, რომ წარსულში მოგზაურობა შესაძლებელია, აბსურდამდე მიგვიყვანა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენი დაშვება არასწორი იყო და რომ საპირისპიროა სწორი: წარსულში მოგზაურობა შეუძლებელია.

ლოგიკური შეცდომები

ლოგიკური შეცდომა მსჯელობის დროს დაშვებული შეცდომაა. ზოგიერთი ლოგიკური შეცდომა იმდენად გავრცელებულია, რომ მათი სახელებიც კი ჰქვიათ (ძირითადად, ლათინურად). როგორც წესი, ფილოსოფოსები ამ შეცდომებს ხშირად არ უშვებენ, თუმცა ისინი ხშირად უთითებენ ხოლმე მათზე. ქვემოთ მოცემულია ყველაზე გავრცელებული ლოგიკური შეცდომები:

მტკიცების სიმძიმის ოპონენტზე გადატანა (Argumentum ad ignorantiam). აღნიშნული ლოგიკური შეცდომა მაშინ იჩენს თავს, როდესაც საკუთარი დებულების დამტკიცების ნაცვლად ერთი პირი (A) ავალდებულებს მეორეს (B-ს), რომ მისი (A-ს) დებულება უარყოს (A-ს დებულების საპირისპირო დებულება ამტკიცოს). ამით A-ს „მტკიცების სიმძიმე“ B-ზე გადააქვს. მაგალითად, ღმერთის არსებობის

დასაბუთების ნაცვლად, A მოითხოვს თანამოსაუბრისგან, დაამტკიცოს, რომ ღმერთი არ არსებობს. ამ ლოგიკური შეცდომის თანახმად, დებულება ჭეშმარიტია მხოლოდ იმიტომ, რომ ჯერ ნაჩვენები არ არის მისი მცდარობა. მაგრამ ეს ასე არ არის. ასეთი ტიპის ლოგიკური შეცდომის მაგალითია: „ჩვენ არ გაგვაჩნია მტკიცებულებები საიმისოდ, რომ განვაცხადოთ, რომ უცხოპლანეტელები დედამიწას არ სტუმრობენ. შესაბამისად, უცხოპლანეტელები არსებობენ და ისინი დედამიწას სტუმრობენ.“

დაუსაბუთებელი ნანამძღვრის შეცდომა (petitio principii). ასეთ შემთხვევაში ის, ვინც შეცდომას უშვებს, დაუსაბუთებლად იღებს იმას, რის დასაბუთებასაც ცდილობს. ასეთ დროს არგუმენტად გამოიყენება თვითნებურად აღებული წინადადებები, რომლებიც თითქოს მოსაუბრის დებულებას ასაბუთებენ. სინამდვილეში კი ეს „არგუმენტები“ უკვე გულისხმობენ იმას, რისი „დამტკიცებაც“ მოსაუბრეს სურს. მაგალითად, თუკი ღმერთის არსებობის დასამტკიცებლად ადამიანი ამბობს, რომ „ასე წერია წმინდა წიგნებში, ხოლო წმინდა წიგნი ღმერთის სიტყვაა“, მაშინ იგი უკვე წინასწარ უშვებს იმას, რომ ღმერთი არსებობს. ასევე, თუკი ვინმე ამტკიცებს, რომ „C წამალი ინვესტს ძილს იმიტომ, რომ მას სედატიური (დამაძინებელი) თვისებები აქვს“, იგი უშვებს დაუსაბუთებელი ნანამძღვრის შეცდომას, რადგან სინამდვილეში უკვე წინასწარ (დამტკიცებამდე) უშვებს, რომ C წამალს დამაძინებელი თვისებები აქვს.

პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული არგუმენტი (Argumentum ad hominem). ამ შეცდომას უშვებენ მაშინ, როდესაც თანამოსაუბრის პირადი თვისებები მის დასკვნებზე გადააქვთ. მაგალითად, იმ შემთხვევაში, თუკი ადამიანს ეუბნებიან: „თქვენი დასკვნები მორალის შესახებ არასწორია, რადგან ამორალური ადამიანი ხარო.“

აქ, ასევე, გათვალისწინებული უნდა იქნეს შემდეგი გარემოება: თუკი თანამოსაუბრემ გარკვეულ საკითხთან დაკავშირებით თვალსაზრისი შეიცვალა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ის, რასაც იგი ახლა ფიქრობს, არასწორია. თუკი A წინააღმდეგობაში მოვიდა საკუთარ თავთან, აქედან არ გამომდინარეობს ის, რომ მისი მსჯელობა **მოცემულ მომენტში** არ არის ჭეშმარიტი. მაგალითად, თუკი პიროვნება ადრე მხარს უჭერდა ომს, ხოლო შემდეგ მისი კრიტიკა დაიწყო, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ამის გამო ომის მისეული კრიტიკა უსაფუძვლოა. მის მიერ ადრე ომის მხარდაჭერა და ამჟამინდელი კრიტიკა ერთმანეთთან ლოგიკურ კავშირში არაა (შესაძლოა, ომის წინააღმდეგ მის მიერ მოყვანილი არგუმენტები ერთობ საფუძვლიანიც იყოს). ის, რომ ამ ადამიანმა შეცვალა საკუთარი პოზიცია, წარმოადგენს **ფაქტს ამ პიროვნების** შესახებ, მაგრამ ეს **არ ეხება** მის მიერ წარმოდგენილი **არგუმენტების სიძლიერეს**.

შესაძლოა, წარმოიქმნას ისეთი ვითარება, როდესაც თანამოსაუბრეს ეკითხებიან, სწამს თუ არა მას ის, რასაც ამბობს. ამ შემთხვევაში უნდა გვახსოვდეს, რომ ინდივიდის მიერ მის მიერ გამოთქმული დებულებების რწმენა არაფერს გვეუბნება თავად ამ დებულებების ჭეშმარიტება-მცდარობის შესახებ. პლატონის დიალოგში „სახელმწიფო“ სოკრატე ათენელ თრაზიმახეს ესაუბრება. ერთ-ერთ მომენტში იგი ეკითხება თრაზიმახეს, სწამს თუ არა მას საკუთარი არგუმენტის. თრაზიმახეს პასუხი ასეთია: „რა მნიშვნელობა აქვს შენთვის, მწამს თუ არა მე ის? თავად არგუმენტს რად არ შეამოწმებ?“

თეზისის შეცვლა. ეს ლოგიკური შეცდომა მაშინ ხდება, როდესაც უარყოფენ სრულიად სხვა არგუმენტს და არა იმ არგუმენტს, რომელიც სინამდვილეში თანამოსაუბრეს ჰქონდა. ამ დროს ხდება ოპონენტის თვალსაზრისის შეგნებული დამახინჯება, გადაჭარბება ან, უბრალოდ, არასწორი ინტერპრეტაცია. წარმოვიდგინოთ შემდეგი მაგალითი: დავუშვათ, რომ ჩვენ ვაცხადებთ, რომ არ არსებობს თავისუფალი ნება, რადგან ჩვენი გადანყვეტილებები განსაზღვრულია მემკვიდრეობითი და გარემო ფაქტორებით. თუ ჩვენი არგუმენტის საპასუხოდ ოპონენტი მიგვითითებს, რომ ადამიანებს შეუძლიათ აირჩიონ, თუ რა გააკეთონ, მაშინ იგი ცვლის ჩვენს თეზისს. ჩვენ არ ვამტკიცებდით იმას, რომ ადამიანები არჩევენ არ აკეთებენ. ჩვენ ვამტკიცებდით იმას, რომ ადამიანთა არჩევანი განსაზღვრულია მემკვიდრეობითი და გარემო ფაქტორებით. ამრიგად, ჩვენ გამოვთქვით X დებულება, ხოლო ოპონენტი ისე იქცევა, თითქოს ჩვენ Y დებულება გამოგვეთქვას.

ყალბი დილემა. აღნიშნული ლოგიკური შეცდომა წარმოიშობება მაშინ, როდესაც ამტკიცებენ, რომ არსებობს ორი არჩევანი, ხოლო სინამდვილეში მათი რიცხვი ორზე მეტია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, აღნიშნული ლოგიკური შეცდომის დროს ხდება არსებული ვითარების გამარტივება და შესაძლო ალტერნატივების ორ ალტერნატივამდე დაყვანა. ასეთი მცდარი მსჯელობის ნიმუშია: „A-მ კაპიტალიზმი გააკრიტიკა და, მაშასადამე, A კომუნისტია.“ აღნიშნული მსჯელობის დროს მიიჩნევა, რომ არსებობენ კაპიტალიზმის მომხრეები, ან მოწინააღმდეგეები, რომლებიც აუცილებლად კომუნისტები უნდა იყვნენ, რაც სწორი არ არის. შესაძლოა, ადამიანი მწვავედ აკრიტიკებდეს კაპიტალიზმს და ამავე დროს, საერთოდ არ იყოს კომუნისტი. უფრო მეტიც, იგი, შესაძლოა, კომუნიზმსაც ისეთივე სიმწვავეთ აკრიტიკებდეს.

ემოციებზე მითითება. ამ ლოგიკური შეცდომის დროს ცდილობენ საკუთარი დებულების მტკიცებას ემოციებზე მითითებით (თანაგრძნობის, შიშის, ბრაზის და ა.შ. აღძვრა თანამოსაუბრეში), მაგალითად, თუკი ეცდებიან ღმერთის არსებობის დასაბუთებას შემდეგი დებულებით: „თუკი არ ირწმუნებ, რომ ღმერთი არსებობს, მაშინ სიკვდილის შემდეგ მარადიულ სასჯელს დაიმსახურებ.“ ასეთ შემთხვევაში არგუმენტის მოყვანას კი არ ცდილობენ, არამედ თანამოსაუბრის დაშინებას.

წითელი ქაშაყი ანუ საუბარში შეუსაბამო მომენტის შემოტანა²³ (*ignoratio elenchi*). როგორც განსაზღვრებიდან ნათელია, თუკი მოსაუბრე ცდილობს (ცნობიერად თუ გაუცნობიერებლად), თავის მსჯელობაში შეუსაბამო მომენტები შეიტანოს, მაშინ ის აღნიშნულ ლოგიკურ შეცდომას უშვებს. ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული შეცდომებიდან ბევრი შეიძლება მივაკუთვნოთ ამ შეცდომათა ამ ჯგუფს. ასეთი მცდარი მსჯელობის ნიმუშია, მაგალითად, ისეთი შემთხვევა, როდესაც იმის ნაცვლად, რომ ვამტკიცოთ, რომ „A-მ საშინელი თაღლითობა ჩაიდინა“, ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ „A-ს მიერ ჩადენილი თაღლითობა საშინელია.“ იმის ნაცვლად, რომ გავარკვიოთ, A-მ მართლაც ჩაიდინა თუ არა, თაღლითობა, ჩვენ თავად ქმედების ბუნებაზე ვინყებთ საუბარს ანუ ვცვლით თეზისს და ერთის ნაცვლად სხვა რამეს ვამტკიცებთ.

²³ ძლიერი სუნის მქონე შებოლილი ქაშაყი მონადირე ძაღლებისთვის კვალის ასარევად გამოიყენებოდა ხოლმე.

რა პრაქტიკული სარგებლობა შეიძლება მივიღოთ ფილოსოფიისგან?

ფილოსოფიის შესახებ გავრცელებული ერთ-ერთი მცდარი წარმოდგენის თანახმად, ის პრაქტიკულ სფეროში ნაკლებად გამოყენებადი, ან სულაც საერთოდ გამოუყენებელი დისციპლინაა. რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის. გარდა იმისა, რომ მსოფლიოს უნივერსიტეტებში არსებობს ფილოსოფიური ფაკულტეტები და დეპარტამენტები, სადაც ადამიანთა საგრძნობი რაოდენობაა დასაქმებული, ფილოსოფია, შესაძლოა, ერთობ სასარგებლო აღმოჩნდეს ადამიანისთვის იმ შემთხვევაშიც, თუკი იგი კარიერის გაგრძელებას ფილოსოფიის მიმართულებით არ გეგმავს.

როგორც ნესი, ფილოსოფიის შემსწავლელ სტუდენტებს საკმაოდ კარგად აქვთ განვითარებული ანალიტიკური და კრიტიკული აზროვნება. მათ უმუშავდებათ ლოგიკური, მწყობრი აზროვნების უნარი. ეს მათ მნიშვნელოვნად ეხმარება მათ როგორც პრობლემების ანალიზსა და გადაჭრაში, ასევე, სხვებთან კომუნიკაციის დამყარებაში. ეს უნარები კი თანამედროვე სამყაროში საკმაოდ მნიშვნელოვნად მიიჩნევა შრომის ბაზარზე. ფილოსოფიურ საკითხებზე ფიქრის შედეგად ინდივიდის ლოგიკური აზროვნება იხვეწება: იგი უკეთ ამჩნევს მცირე განსხვავებებსა და ნიუანსებს სხვადასხვა საკითხების განხილვისას, რაც გაუჩვევლი გონებისთვის ძნელი შესამჩნევია. გარდა ამისა, ფილოსოფიურად კარგად გავარჯიშებული გონება იოლად აფიქსირებს მსჯელობაში დაშვებულ შეცდომებს, ნაკლებად ხდება დოგმატიზმისა და ცრურწმენების ტყვე. ფილოსოფია მოითხოვს ობიექტურობას, გონივრულობასა და ღიაობას. ეს თვისებები და კრიტიკული აზროვნების უნარი, რომელიც ფილოსოფიის შესწავლის შედეგად ვითარდება, ეფექტურად შეიძლება იქნეს გამოყენებული იმ პრობლემების გადასაჭრელად, რომლებიც ცხოვრებაში საკმაოდ ხშირად იჩენენ ხოლმე თავს.

საკვანძო ცნებები და პიროვნებები

მსოფლმხედველობა

დოგმატური მსოფლმხედველობა

კრიტიკული მსოფლმხედველობა

აპერიონი

ანთროპომორფიზმი

თეოლოგია (ღვთისმეტყველება)

ემპირიული (ფაქტობრივი) მტკიცებულებები

ემპირიული (ფაქტობრივი) რეალობა

ინტერდისციპლინური მიდგომა / ინტერდისციპლინურობა

მეტაფიზიკა / ონტოლოგია

ეპისტემოლოგია

ეთიკა / მორალის ფილოსოფია

ესთეტიკა

სოციალური ფილოსოფია

პოლიტიკური ფილოსოფია

ლოგიკა

კონტინენტური ფილოსოფია

ანალიზური ფილოსოფია

მეცნიერების ფილოსოფია

კომპიუტერულ მეცნიერებათა ფილოსოფია

ფემინისტური ფილოსოფია / ფემინიზმი

არგუმენტი

კონტრარგუმენტი

სოკრატული მეთოდი

ცნება

მცნება

ცნების შინაარსი

სააზროვნო ექსპერიმენტი

აბსურდამდე დაყვანა (*Reductio ad absurdum*)

ლოგიკური შეცდომა

მტკიცების სიმძიმის ოპონენტზე გადატანა (*Argumentum ad ignorantiam*)

დაუსაბუთებელი წანამძღვრის შეცდომა (*Petitio principii*)

პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული არგუმენტი (*Argumentum ad hominem*).

თეზისის შეცვლა

ყალბი დილემა

ემოციებზე მითითება

წითელი ქაშაყი ანუ საუბარში შეუსაბამო მომენტის შემოტანა (*ignoratio elenchi*)

ხამურაბი

ჰომეროსი

ჰესიოდე

თალესი

ანაქსიმენე

ანაქსიმანდრე

ჰერაკლიტე

პითაგორა

ქსენოფანე

სოკრატე

პლატონი

ქსენოფონტი (=ქსენოფონი)

არისტოტელე

შეკითხვები და დავალებები

- რომელი საკითხებია თქვენს მსოფლმხედველობაში ყველაზე მნიშვნელოვანი? რატომ?
- რას ნიშნავს მსოფლმხედველობა? რა განსხვავებაა დოგმატურ და კრიტიკულ მსოფლმხედველობას შორის?
- როგორ ფიქრობთ, გამორიცხავს თუ არა კრიტიკული მსოფლმხედველობა დოგმატურ მსოფლმხედველობას? თქვენი აზრით, არსებობს თუ არა საერთო შეხების წერტილები ფილოსოფიასა და რელიგიას შორის?
- როგორ განიხილავდნენ სამყაროს პირველი ბერძენი ფილოსოფოსები? რით განსხვავდებოდა მათი მიდგომა რელიგიური მსოფლმხედველობისგან?

როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ მათ რელიგიის მიმართ? რას ნიშნავს სიტყვა „ფილოსოფოსი“?

- რა საერთოა ფილოსოფიასა და მეცნიერებას შორის? რა განსხვავებაა მათ შორის?
- რას ეწოდება ინტერდისციპლინური მიდგომა?
- რა დარგები გამოიყოფა ფილოსოფიაში და რას შეისწავლიან ისინი?
- თქვენი აზრით, ფილოსოფიის რომელ დარგებს განეკუთვნებიან ქვემოთ მოცემული შეკითხვები?
 - ✓ რამდენად გვაქვს მორალური ვალდებულებები იმ ადამიანების მიმართ, რომლებსაც არ ვიცნობთ? ასევე, რამდენად გვაქვს მორალური ვალდებულებები ისეთი ცოცხალი არსებების მიმართ, რომლებიც ადამიანები არ არიან? დაბოლოს, გვაქვს თუ არა მორალური ვალდებულება ჩვენს ირგვლივ არსებული ფიზიკური გარემოს მიმართ?
 - ✓ რა წარმოადგენს ხელისუფლების ეთიკურად გამართლებულ ფუნქციებს? როგორი უნდა იყოს ხელისუფლების „მასშტაბი“? მმართველობის რომელი ფორმაა საუკეთესო? რა კავშირი არსებობს რელიგიასა და სახელმწიფოს შორის? ამ შეკითხვებზე გაცემული პასუხები ერთმანეთისაგან განასხვავებს კონსერვატორებსა და ლიბერალებს, კომუნიზმისა და კაპიტალიზმის მომხრეებს, დემოკრატებს, ავტოკრატებს და თეოკრატებს და ა. შ.
 - ✓ აქვთ თუ არა ადამიანებს ბუნებრივი უფლებები? თუკი აქვთ, მაშინ საიდანაა ეს ჩვენთვის ცნობილი? საიდან მომდინარეობენ ეს უფლებები? უნდა მიენიჭოს თუ არა ერთი ადამიანის უფლებებს უპირატესობა მეორე ადამიანის უფლებებთან შედარებით?
 - ✓ არსებობს თუ არა ღმერთი? ქმნის თუ არა რაიმე განსხვავებას მისი არსებობა-არარსებობის საკითხი?
 - ✓ ამართლებს თუ არა მიზანი საშუალებას?
 - ✓ რას წარმოადგენს ადამიანის თვითობა? არის თუ არა ინდივიდი უფრო მეტი, ვიდრე მისი ფიზიკური სხეული? ნამდვილად აქვთ თუ არა ინდივიდებს თავისუფალი ნება?
 - ✓ რა არის ჭეშმარიტება? მშვენიერება? ხელოვნება?
 - ✓ შესაძლებელია თუ არა რაიმეს ცოდნა აბსოლუტური სიცხადითა და უეჭველობით?
 - ✓ აქვს თუ არა სამყაროს მიზანი? აქვს თუ არა მიზანი სიცოცხლეს? არსებობს თუ არა წესრიგი კოსმოსში იმისდა მიუხედავად, თუ რას ფიქრობენ ადამიანები ამის შესახებ?
 - ✓ რა არის დრო?
 - ✓ შეიძლება თუ არა რაიმე მომხდარიყო ე. წ. „დიდ აფეთქებამდე“?
- გაიხსენეთ კინოფილმი „მატრიცა“. რა სახის ფილოსოფიური შეკითხვები იჩენს თავს ამ კინოფილმში? კიდევ რომელ ფილმს დაასახელებდით, რომელშიც ფილოსოფიური პრობლემებია წარმოჩენილი?
- რა განსხვავებაა კონტინენტურ და ანალიზურ ფილოსოფიას შორის?

- რატომ არის არგუმენტი/არგუმენტირება ასეთი მნიშვნელოვანი ფილოსოფიისთვის? როგორ ფიქრობთ, რას ვემყარებით არგუმენტირების/რაიმეს დასაბუთების დროს?
- რა განსხვავებაა ცნებასა და მცნებას შორის? რას ნიშნავს ცნების შინაარსი? რატომ დავობენ ფილოსოფოსები ცნებების მნიშვნელობის შესახებ?
- შეეცადეთ, მოიფიქროთ ისეთი დებულება, რომელსაც აბსურდამდე დაყვანის მეთოდის მეშვეობით უკუაგდებთ.
- ჩამოთვალეთ ძირითადი ლოგიკური შეცდომები და შეეცადეთ, მოიფიქროთ (ან გაიხსენოთ) შესაბამისი მაგალითები.
- ამ თემის გაცნობის შემდეგ რას ფიქრობთ ფილოსოფიის შესახებ? როგორ ფიქრობთ, საჭიროა თუ არა ფილოსოფიის გარკვეული ხარისხით ცოდნა თქვენი სპეციალობისთვის? უნდა ისწავლებოდეს თუ არა ფილოსოფია სკოლაში?

დავალება 1: „იუთუბზე“ უყურეთ ვიდეოს „რა არის შავი ხერხის შიგნით?“ <https://youtu.be/TqjVG0Qa-08> (საჭიროების შემთხვევაში ჩართეთ ქართული სუბტიტრები CC ლილაკის გამოყენებით). როგორ ფიქრობთ, რა საკითხები/პრობლემები შეიძლება არსებობდეს, რომელთა შესწავლის დროსაც საჭირო იქნება ფილოსოფოსებისა და სხვადასხვა მეცნიერებების წარმომადგენელთა ურთიერთთანამშრომლობა?

დავალება 2: „იუთუბზე“ უყურეთ ვიდეოს „ბაბუის პარადოქსი“: <https://youtu.be/19zi0fLt-vg> (საჭიროების შემთხვევაში ჩართეთ ქართული სუბტიტრები CC ლილაკის გამოყენებით). მოყვანილი არგუმენტების გათვალისწინებით, როგორ ფიქრობთ, რამდენად შესაძლებელია წარსულში მოგზაურობა? მომავალში მოგზაურობა? სხვა სააზროვნო ექსპერიმენტებისთვის, რომლებისთვისაც ქართულენოვანი სუბტიტრები ხელმისაწვდომია, იხ. შემდეგი ბმულები: სააზროვნო ექსპერიმენტი „ტვინი ხსნარში“: https://youtu.be/U7kkNPYZ_p0; სააზროვნო ექსპერიმენტი „ჩაიდანი“: <https://youtu.be/-gGYasr1J30>

დავალება 3: ააგეთ მოკლე წარმოსახვითი დიალოგი თქვენსა და სოკრატეს შორის, სადაც შეეცდებით, განსაზღვროთ შემდეგი ცნებები: მშვენიერება, სამართლიანობა, ვალდებულება. თითოეულ შემთხვევაში გამოიყენეთ სამიდან ხუთ განსაზღვრებამდე მაინც (პირველი განსაზღვრება, შემდეგ მისი უარყოფა, კვლავ განსაზღვრება, შემდეგ მისი უარყოფა და ა. შ.).

დავალება 4: წაიკითხეთ ინფორმაცია მეთიუ ნეიგლის შესახებ. რა სახის ფილოსოფიური შეკითხვები შეიძლება გაგვიჩნდეს მოცემული შემთხვევის ანალიზისას? რომელი ფილოსოფიური დარგი ცდილობს ამ შეკითხვებზე პასუხის გაცემას?

ამერიკელმა ათლეტმა **მეთიუ ნეიგლმა** (1979-2007 წწ.) 2001 წელს მომხდარი უბედური შემთხვევის შედეგად მოძრაობის უნარი დაკარგა. მედიკოსებმა ნეიგლის

თავის ტვინის ქერქის იმ ნაწილში, რომელიც მოძრაობაზე აგებს პასუხს, მცირე სენსორი ჩანერგეს. სენსორს ჰქონდა უმცირესი ელექტროდები, რომლებიც თავის ტვინის ზედაპირს აღწევდა. ის იღებდა სიგნალებს, რომლებსაც თავის ტვინის ნეირონები გადასცემდნენ და თავის მხრივ, გადასცემდა მათ მონყობილობას, რომელიც ნეიგლის თავზე იყო დამაგრებული.

მეთიუ ნეიგლი კომპიუტერთან

აღნიშნული მონყობილობა კომპიუტერებთან იყო შეერთებული. დროთა განმავლობაში ნეიგლმა ისწავლა ტელევიზორის ჩართვა/გამორთვა, არხების გადართვა, კომპიუტერში პინგ-პონგის თამაში, ელექტრონული ფოსტის გახსნა და სხვა მოქმედებების განხორციელება მათზე ფიქრის მეშვეობით (!) კომპიუტერი ცვლიდა ნეიგლის ტელევიზორში არხებს, ხოლო კომპიუტერი ამას აკეთებდა იმ ელექტრული აქტივობის „გამო“. რომელიც ნეიგლის ტვინში ხდებოდა.

რეკომენდებული ტექსტები

ჰესიოდე, „თეოგონია“, თარგმნა ნიკოლოზ შამუგიაშვილმა. იხ.: მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა 17, თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2013 წ., გვ. 7-39. – გადაავლეთ თვალი „თეოგონიის“ ფურცლებს და იმოგზაურეთ ძველ ბერძენთა რელიგიური მსოფლმხედველობის სამყაროში! აუცილებლად გაეცანით შენიშვნებსაც, რომლებიც 209-219-ე გვერდებზეა მოცემული.

ადრეული ბერძნული ფილოსოფია (ორფიკული ტექსტები, შვიდი ბრძენი, ანაქსაგორა), თარგმნა და განმარტებანი დაურთო ლელა ალექსიძემ, „ლარი“, № 1, თბილისი: „ხელოვნება“, 1991 წ., გვ. 117-130. – ცნობები და ფრაგმენტები ბერძნული ფილოსოფიის საწყისების შესახებ.

ჰერაკლიტე, ფრაგმენტები, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ, „ლარი“, № 1, თბილისი: „ხელოვნება“, 1991 წ., გვ. 99-116. – ანტიკურობის სახელგანთქმული ფილოსოფოსის, ჰერაკლიტეს (დაახლ. ძვ. წ. 540-480 წწ.) თხზულებებიდან შემორჩენილი ფრაგმენტები.

ქსენოფონტი, „მოგონებები სოკრატეზე. სოკრატეს აპოლოგია“. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და სახელთა საძიებელი დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1973 წ. – ბერძენი მხედართმთავრისა და ისტორიკოსის ქსენოფონტის (დაახლ. ძვ. წ. 430-350 წწ.) ეს ნაშრომები საინტერესო ცნობებს შეიცავს სოკრატეს შესახებ, რომელიც ქსენოფონტის მასწავლებელი იყო.

ქსენოფონი, „თხზულებანი“, მთარგმნელები: ქეთევან ჯერვალიძე და აკაკი ურუშაძე. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2013 წ. – ეს იგივე ქსენოფონტია (იხ. წინა ჩანაწერი), რომელიც მისი თხზულებების ახალ გამოცემაში ქსენოფონად იქცა. ☺ ამრიგად, ათენელი ფილოსოფოსი ქსენოფონტი (=ქსენოფონი, Xenophon, დაახლ. ძვ. წ. 430-350 წწ.), რომელიც სოკრატეს მოწაფე იყო, არ უნდა ავურიოთ ქსენოფანე კოლოფონელში (Xenophanes, დაახლ. ძვ. წ. 560-478 წწ.), რომელიც სოკრატეს დაბადებამდე ცხოვრობდა და რომელსაც ეკუთვნის ფრაგმენტები ცისარტყელასა და ღმერთების შესახებ, რომლებიც ამ თემაშია მოცემული. ქსენოფონტის ამ ახალ გამოცემაში სოკრატეზე მოგონებებსა და „აპოლოგიას“ დაემატა, ასევე, დიალოგი „ნადიმი“ (სხვათა შორის, ამავე სახელწოდების დიალოგი პლატონსაც აქვს დანერგილი).

პლატონი, „ადრეული დიალოგები“, წიგნი 2, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2013 წ. – ამ წიგნში იხილავთ პლატონის ადრეულ დიალოგს „სოკრატეს აპოლოგია“, რომელშიც მოცემულია სოკრატეს თავდაცვითი სიტყვა სასამართლოზე.

Marc Van De Mieroop, *Philosophy before the Greeks. The Pursuit of Truth in Ancient Babilonia*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2016. – ჰქონდათ თუ არა ძველ ბაბილონელებს ფილოსოფია? კოლუმბიის უნივერსიტეტის (ნიუ იორკი, აშშ) ისტორიის პროფესორის მარკ ვან დე მიროოპის პასუხი ამ შეკითხვაზე დადებითია. აღნიშნულ ნაშრომში იგი ბაბილონურ ეპისტემოლოგიას განიხილავს.

Early Greek Philosophy. Edited and translated by **André Laks** and **Glenn W. Most**, 9 volumes, Cambridge (MA) and London: Harvard University Press, 2016 (The Loeb Classical Library). – ამ ცხრატომიან – ბერძნულ და ინგლისურენოვან – გამოცემაში შესულია ძველ ბერძენ ფილოსოფოსთა ფრაგმენტები (თალესიდან სოფისტებამდე).

ინტერნეტ-რესურსები

The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu> – ინგლისურენოვანი ფილოსოფიური ენციკლოპედია, რომლის სტატიებიც, ძირითადად, სპეციალისტების მიერ არის დაწერილი (ანალიზური ფილოსოფიის პერსპექტივიდან). დამწყებისთვის, შესაძლოა, ოდნავ რთული აღმოჩნდეს, თუმცა, საერთო ჯამში, საკმაოდ სასარგებლო რესურსია.

Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/> – სტენფორდის ფილოსოფიური ენციკლოპედია ინგლისურენოვან სივრცეში, ალბათ, ყველაზე პრესტიჟულია. ენციკლოპედიის სტატიები დარგის ექსპერტების მიერ არის დაწერილი და ისინი გარკვეული პერიოდულობით ახლდება. წინა წყაროვან განსხვავებით, სტატიები აქ უფრო რთული ენიშნაა დაწერილი.

Philosophy Bites, <https://philosophybites.com/> – ძალიან საინტერესო ვებ-გვერდი, სადაც შეგიძლიათ, მოუსმინოთ თანამედროვე ფილოსოფოსების ინტერვიუებს სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით (ინგლისურ ენაზე).

Information Philosophie, <https://www.information-philosophie.de/> – ამავე სახელწოდების მქონე ფილოსოფიური ჟურნალის გერმანულენოვანი ვებ-გვერდი. შეიცავს მრავალ საინტერესო სიახლეს, ძირითადად, გერმანულენოვანი ფილოსოფიური სივრცის შესახებ.

UNESCO Philosophy

<https://en.unesco.org/themes/social-transformations/most/philosophy> –

ფილოსოფიისადმი მიძღვნილი გვერდი იუნესკოს (გაერთიანებული ერების განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაცია) ვებ-გვერდზე.

Richard Kraut, "Socrates", Encyclopedia Britannica, 23 Dec. 2020, <https://www.britannica.com/biography/Socrates> – საინტერესო სტატია სოკრატეს ცხოვრებისა და მისი შეხედულებების შესახებ.